

МЕРКАНТИЛІЗМ В ІСТОРІОГРАФІЇ РОЗВИТКУ ТЕОРІЙ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Віталій ЮРАХ (м. Кіровоград)

У статті подається історіографія розвитку поглядів на інвестиції як на один із найвагоміших елементів економічного й фінансового розвитку держави та її продуктивних сил.

Ключові слова: *інвестиції, гроші, економіка, капітал.*

The development of historiography of scientific views on investment as one of the most significant elements of economic and financial development of the state and it's productive powers was analyzed in the article.

Key words: *Investments, money, economics, capital.*

Прототипом сучасних інвестицій, як показують історико-економічні джерела XVI–XVIII століть були “гроші”, “заощадження”, “нагромадження”, “капітал”.

У ці періоди були сформульовані різні погляди вчених-економістів, проте, що: багатство складається з грошей; нагромадження грошей здійснюється для вкладання їх у виробництво; гроші не є капіталом і не виконують функції капіталу; заощадження перетворюються на капітал;

заощадження стають капіталом при виробничому споживанні; капітал являє собою “нагромаджену вартість”.

Аналіз цих підходів щодо прототипів інвестицій необхідно починати з епохи меркантилізму.

Термін “меркантилізм” уперше розробив Адам Сміт (1723 – 1790), він дав найпростішу відповідь: меркантилізм – це не що інше, як сплетіння різних варіантів протекціоністської політики, накинута продажному парламенту “нашими купцями й виробниками”, які спиралися на “народне уявлення про те, що багатство складається з грошей” [1, с. 30].

Меркантилізм будується на таких принципах: достатня й навіть надлишкова кількість грошей робить їх дешевими та сприяє інвестиціям; помірне зростання цін на товари сприяє розширенню виробництва, торгівлі (концепція помірної інфляції).

Меркантилістська політика й теорія меркантилізму у своєму розвитку пройшли два етапи. Це ранній меркантилізм, який Карл Маркс назвав монетарною системою, і розвинутий меркантилізм, який він характеризував як власне меркантилізм, або мануфактурну систему [3, с. 43].

Правовою природою здійснення меркантилістичної теорії інвестицій були суспільні відносини, які закріплювалися в тотожних нормативно-правових актах тієї епохи, а саме: різного роду маніфестах, указах, угодах, положеннях, статутах, правилах торгівлі, законах, конституціях, трактатах та в інших правових актах.

Прикладами таких актів можуть бути: Трактат Вільяма Петі “Податки й збори” (1662 р.); Трактат Томаса Мана “Збагачення Англії від зовнішньої торгівлі, або Баланс нашої зовнішньої торгівлі – закон нашого збагачення” (1664 р.); “Навігаційний акт” Кромвеля (1651 р.); Трактат Джона Ло “Міркування про гроші і торгівлю” (1705 р.); Трактат Кантилона “Нарис про природу торгівлі” (1755 р.); “Економічна таблиця” (1758 р.) Кене; Трактат Мерсьє де Ля Рів’єра “Природний та істотно важливий порядок” (1767 р.).

Жан Кольбер (1619 – 1683) вважав, що завдяки збільшенню кількості грошей у країні вони дешевшають, процентні ставки знижуються, що спонукає багатих людей вкладати гроші у виробництво [2, с. 32].

На думку Кольбера, це і є першою об’єктивною передумовою промислового розвитку.

Франсуа Кене (1694 – 1774 рр.) формулює поняття інвестицій як початкових авансів, або капітальних вкладень. Капітал у Кене – це не гроші, а те, що купується за гроші, тобто засоби виробництва [10, с. 23 – 67].

На відміну від Кене, який розглядав капітал у натуральній формі, Жак Тюрго визначає його як “нагромаджену вартість” [4, с. 17 – 18].

Адам Сміт у своїй глобальній праці “Дослідження про природу й причини багатства народів” (1784 р.) пише, що зростання доходів

“економічної людини” є головною причиною багатства суспільства, що доход суспільства закладений не в грошах, а в товарі. “Зростання ... доходу і капіталу означає зростання національного багатства” [5, с. 190], – пише він.

Давид Рікардо (1772 – 1823 рр.) у своїх “Началах політичної економії та оподаткування” (1817 р.) [17, с. 45], поряд із вирішенням теоретичних проблем розвитку виробництва, дає власне тлумачення проблеми інвестування капіталів.

Основу системи Рікардо становить теорія заробітної плати, прибутку й ренти як форм доходів. Ці категорії він розглядає з погляду їхньої взаємозалежності [18, с. 43].

Рікардо був єдиним із класиків, хто заперечував можливість “примусового заощадження”, за якого зростання цін веде до пожвавлення інвестиційних процесів.

Класична школа політичної економії, що набула свого розвитку в Сміта й Рікардо, дуже вплинула на подальший розвиток інвестиційних теорій і доктрин. Класичні доктрини набули розвитку в працях “економістів нової хвилі” Сея, Мальтуса, Сеніора, Бастія, Мілля та ін., які висвітлювали проблеми відповідного етапу розвитку суспільства.

Іншим (ніж у Сміта й Рікардо) напрямком була теорія економічного розвитку в тлумаченні французького економіста Жана Батиста Сея (1767 – 1832 рр.), який трансформував теорію про трудове походження багатства в теорію трьох факторів виробництва: людина, капітал і земля – основні агенти виробництва, чинники зростання багатства в суспільстві [9, с. 164 – 165].

Інвестиційна теорія Джеймса Лодердейла (1759 – 1839 рр.), яку він виклав у праці “Дослідження природи й походження суспільного багатства”, доводила, що перетворення заощаджень на капітал зумовлено високим рівнем споживання, дифузією доходів і власності, підприємливістю, винахідництвом та розвитком техніки. Винахідництво й техніка сприяють створенню якісно нових концентрованих капіталів (автономні інвестиції, визначені “наявним рівнем знань, які забезпечують заміщення праці капіталом”) [12, с. 34].

Джон Стюарт Мілля (1806 – 1873 рр.) виходив із нейтральності грошей, стверджуючи, що вони лише беруть участь у перерозподілі доходів і не впливають на інвестиції. Гроші не є капіталом і не виконують, на думку Мілля, жодної функції капіталу [8, с. 411 – 412].

У свою чергу Генрі Чарльз Кері (1793 – 1879 рр.) вважав, що іноземні інвестиції за структурою можна поділяти на гроші, робочу силу, засоби виробництва (тільки машини й устаткування), технології.

Карл Маркс (1818 – 1883 рр.) стверджував, що всі заощадження робляться капіталістами з метою реінвестиції і капіталісти автоматично знову вкладають увесь прибуток незалежно від розмірів очікуваних доходів.

Для Маркса не існує проблеми стимулювання капіталовкладень, і, якщо виходити з теорії додаткової вартості, то в ній і справді не може бути місця проблемі стимулювання капіталовкладень. Заощадження з метою виробничого інвестування, на думку Маркса, при капіталізмі відбуваються в результаті конкурентної погоні за перевагами, що їх дає запровадження нової техніки у виробництво, погоні за надприбутком [14, с. 357].

Карл Менгер (1840 – 1921 рр.), який досліджував проблеми граничної корисності й кінцевої інтенсивності, розглядав проблеми нагромадження капіталів під кутом зору відтворення їхніх частин і намагався довести, що вартість інвестиційних товарів, так само як і всіх інших, залежить від пропозиції [4, с. 62 – 63].

Фрідріх фон Візер (1851 – 1926 рр.), який розвивав у своїх працях ідеї Менгера, сформулював “Закон Візера”, відповідно до якого вартість витрат виробництва є похідною величиною від вартості продукту. Проаналізувавши це питання, він дійшов до висновку про залежність між ціною на товари, доходами, розподілом їх на заощадження і споживання, відсотком і нормою нагромадження [1, с. 386].

На ціну інвестиційних товарів також впливає фактор споживчого надлишку, що трактувався Альфредом Маршаллом (1842 – 1924 рр.) як неспожиті (через високі ціни на товари) доходи, котрі перетворюються на заощадження. Заощадження визначають пропозицію інвестицій і знижують їхню ціну, якщо простір для їхнього застосування обмежений або обмеженими є запаси інвестиційних товарів, або є відсутнім попит на них [15, с. 167].

Ірвінг Фішер (1867 – 1947 рр.) доводить, що результатом будь-якого відкриття є підвищення “норми доходу над витратами” з регульованою ставкою відсотка, що викликає надзвичайне пожвавлення капітальних вкладень. Таким чином, завдяки новим, маргінальним підходам було розширено межі аналізу інвестиційних процесів, уточнено економічну інвестиційну модель [7, с. 137].

Жан Батист Сей (1767 – 1832 рр.) вважав, що кредитні гроші є важливим джерелом капіталовкладень, яке впливає на ефективний попит більше, ніж доходи, що забезпечують заощадження, оскільки заощадження часто здобувають форму скарбів і не можуть за умов циклічності швидко перетворюватися на капіталовкладення. Він визнавав кредитні гроші товаром, що має власну ціну, яка формується під впливом попиту та пропозиції. Це інвестиційне джерело більш гнучко реагує на зміни інвестиційної кон’юнктури, ніж заощадження, і не обмежується в розмірах. Тому в грошовій економіці, на його думку, заощадження не завжди повинні дорівнювати капітальним вкладенням. Рівновага на інвестиційному ринку досягається завдяки кредитним коштам і цінам на них [9, с. 234 – 235].

Основним фактором економічного зростання Джеймс Лодердейл називав платоспроможний попит, основною умовою – заощадження, що є потенційним джерелом капіталовкладень. Процес заощадження він розглядав як нагромадження капіталу [9, с. 67].

Основною ідеєю економічних праць Томаса Мальтуса (1766 – 1834 рр.) була ідея циклічного розвитку суспільства, коли кризи надвиробництва можливі, але долаються, коли фактори попиту є більш сильними, ніж фактори пропозиції. Зростання обсягів суспільного капіталу за рахунок інвестицій Мальтус ставить у залежність від первинного (співвідношення між прибутком і заробітною платою) і вторинного (співвідношення між споживанням і заощадженням) розподілу. Заощаджена, неспожита частина національного доходу є, за Мальтусом, потенційним джерелом капітальних вкладень [7, с. 22 – 25].

Джеймс Мілль (1773 – 1836 рр.), ортодоксальний прихильник Адама Сміта, як і його попередники стверджував, що джерело інвестицій – це заощадження [7, с. 29].

Дещо інших поглядів дотримувався Нассау Сеніор (1790 – 1864 рр.), який уводив землю у поняття капіталу, але земля в нього відрізняється від інших факторів виробництва не обмеженістю пропозиції, а своєю нерухомістю й ненагромаджуваністю (не самозростає, як інші) [7, с. 45].

Поряд із джерелами забезпечення інвестицій ученими XVIII – XIX ст. зверталася увага й на фактори, які активізують самі інвестиційні процеси. До таких факторів можна зарахувати: нагромадження капіталу й заощаджень, активізацію ролі процентної ставки, а також циклічність інвестиційних процесів.

Адам Сміт дійшов висновку, що активізація інвестиційних процесів пов'язана з нагромадженням капіталу, що, у свою чергу, є наслідком заощаджень, в основі яких лежать доходи. Цінність готового продукту суспільства складається лише з доходів [5, с. 46].

Давид Рікардо більш активно, ніж Адам Сміт, відстоював принцип лібералізації міжнародних відносин. На його думку, вільний рух товарів і капіталів, що підлягає дії об'єктивних законів, автоматично забезпечує зростання багатства й стабільність економіки. Держава має обмежуватися лише створенням сприятливих умов і підтримкою стратегічних галузей [11, с. 78].

Спираючись на марксистську концепцію недоспоживання, Володимир Ленін (1870 – 1924 рр.) у праці “Імперіалізм як найвища стадія капіталізму” проаналізував закономірності інвестиційних процесів за умов монополізму й колоніальної експансії розвинутих країн [13, с. 426].

На той час капіталізм характеризувався високим рівнем монополізації, участю інвестиційних банків у процесі концентрації і централізації капіталів, у діяльності торговельно-промислових підприємств.

Активізація процесу вивезення капіталу відбувалася одночасно зі збільшенням кількості й могутності монополій у країні. Тому Ленін назвав експорт капіталу однією з головних ознак цієї стадії капіталізму, її типовою рисою. Зарубіжні капіталовкладення таких країн здійснювалися планово, під контролем “фінансової олігархії” і складали суттєву частину сукупних капітальних вкладень [4, с. 59].

Артур Шпітгоф (1873 – 1938 рр.), аналізуючи причини, які лежать в основі інвестиційної активності, відзначав, що його попередники, зокрема російський економіст Туган-Барановський, правильно зводять їх до визначальних величин інвестиційного циклу, тобто взаємозв’язку доходів і споживання, але завжди зупиняються перед необхідністю пояснити також і “ту обставину, що спочатку існує період, протягом якого нагромаджуються великі маси позичкового капіталу, які не знаходять собі застосування, а потім настає період майбутнього “бурхливого інвестування” [12, с. 696].

Отже, Шпітгоф уважав, що інвестиційна активність не може спричинятися лише тиском нагромадженої маси позичкових капіталів, вона є наслідком відкриття нових можливостей у самій країні чи за кордоном. Межею інвестування є процес інвестиційного насичення: період інвестиційної експансії завершується не тільки внаслідок падіння граничної ефективності капіталів, але й тому, що вичерпується вільний капітал, який шукає інвестиційні можливості, і вичерпуються самі ці можливості [12, с. 697].

Характеризуючи процес нагромадження капіталу, Кнут Віксель (1851 – 1926 рр.) довів, що в періоди піднесення економіки зростання обсягів капіталовкладень підтримується низьким рівнем процентних ставок. З нагромадженням капіталу виявляється тенденція до зниження його граничної корисності. Відносна частина капіталу в сукупному продукті зменшується зі збільшенням її в абсолютному вираженні. Одночасно відбувається поступове поглинання реальних заощаджень поточним споживанням. Цей процес отримав назву “ефект Вікселя”, відповідно до якого збільшення обсягів капітальних вкладень впливає на рух процентних ставок, гальмуючи їх зниження, що, у свою чергу, гальмує нагромадження капіталу [1, с. 102].

Ральф Хоутрі (1879 – 1975 рр.) довів, що економічні цикли мають грошову природу, і кризи виникають або через недостатній попит на гроші, або через надмірну пропозицію таких. Коливання ділової, інвестиційної активності зумовлюються нестабільністю грошового інвестиційного попиту і відповідними змінами умов надання кредиту [12, с. 84].

У працях швейцарського та французького економіста й історика Сімона де Сімонді (1773 – 1842 рр.) піднімається питання про необхідність формування таких принципів системи капіталізму, які забезпечували б постійне відтворення дрібнотоварного виробництва. Його теорія ринків, що

(як і в Сміта) ґрунтувалася на визнанні об'єктивності дії економічних законів розвитку, була одночасно теорією криз і відрізнялася від інших своєрідністю підходів. Сісмонді був першим, хто розглядав інвестування як явище, що впливає на економіку, породжує кризовий стан у ній [20, с. 148].

До критичних теорій належить і доктрина Карла Родбертуса-Ягцова (1805 – 1875 рр.) – німецького соціаліста, який також стояв на класичних позиціях, визнаючи трудову теорію вартості. На відміну від Сісмонді, у теорії Родбертуса причина криз пояснюється не абсолютним зубожінням робітничого класу, викликаним надмірним інвестуванням, а зменшенням частини його доходів внаслідок науково-технічного прогресу й несправедливого диспропорційного розподілу [19, с. 113].

Рой Харрод (1900 – 1978 рр.) розглядав економіку як таку, що складається з двох секторів, у котрих виробляються інвестиційні блага й споживчі блага. Особливість двосекторних моделей полягає в тому, що загальна нейтральність технічного прогресу не має потреби в нейтральності інновацій у кожному секторі. Технічний прогрес у цілому, показує Харрод, яким не був би його факторозберегальний характер у секторі, що створює інвестиційні блага, є капіталозберігальним, оскільки він зменшує витрати капіталу на реальні капіталовкладення в кожному секторі навіть за наявності постійної ставки відсотка [23, с. 99].

Торстен Веблен (1857 – 1929 рр.) відзначав, що необхідно створити баланс капіталів, їхній раціональний перерозподіл між сферами суспільного виробництва й споживання, оскільки інвестуванню належні ознаки суб'єктивних бажань представників класу бізнесменів [21, с. 216].

Джон Коммонс (1862 – 1945 рр.) – засновник соціально-правової течії в інституціоналізмі також указував на необхідність побудови інституціональної економіки, коли колективні дії підкоряють собі дії індивідуальні (теорії “регульованого капіталізму”, “адміністративного капіталізму”). Він також обґрунтував поняття дійового колективного інституту й узгоджених колективних дій [9, с. 104].

Веслі Мітчелл (1874 – 1948 рр.) дійде висновку, що інвестиційний бум має кумулятивну природу. Його пожвавлення чи згасання пов'язане з дією екзогенних та ендегенних факторів [16, с. 61].

Незважаючи на різноманітність розвитку інвестиційних процесів і виходячи з аналізу джерел – працям економістів різних країн Європи, держава вже тоді намагалася створити сприятливі умови для інвестиційного клімату застосуванням різних форм стимулювання (регулювання) інвестиційної діяльності. Державне регулювання інвестиційної діяльності полягає у створенні необхідних умов, за яких будуть існувати належний контроль за інвестиціями й перерозподілом доходів, боротьба з безробіттям, розвиток науково-технічного прогресу, а також регулювання системи оподаткування.

Жан Кольбер розмежовував втручання держави в процеси інвестування, що здійснюється через: прямі державні капіталовкладення в розвиток структуровизначальних галузей, навколо яких будуть виникати нові супутні й допоміжні галузі й буде створюватися інфраструктура; валютне регулювання; захисний протекціонізм [4, с. 12].

Якщо прямі державні капіталовкладення, що, на погляд ранніх меркантилістів, відігравали провідну роль у формуванні національної виробничої структури, а також валютне регулювання стали неможливими, як це було на грані “нового часу”, пізні меркантилісти запропонували обмежити державне втручання в грошово-кредитну сферу, тобто стимулювати інфляцію підтримкою активного торгового балансу: перевищення експорту над імпортом не дасть впасти ціні, а приплив золота підсилить пропозицію грошей, знизить процентну ставку й тим самим буде стимулювати приплив капіталовкладень і збільшення зайнятості.

Розвиток капіталістичних відносин призвів до занепаду меркантилізму. На мануфактурній стадії капіталізму меркантилізм перестає відігравати провідну роль. На перший план висуваються проблеми виробництва. Меркантилізм на пізній стадії розвитку сам, власне, підготував перехід від жорсткого управління державою економічними процесами до саморегулювання останніх, адже економічно зміцніла буржуазія намагалася позбутися державного контролю, щоб повною мірою реалізувати приватні інтереси.

Основні постулати міжнародного руху капіталу в цей період як класична, так і критична школи формулюють загалом на космополітичних засадах класичної теорії. Проте існувала й альтернативна школа, що сягала своїм корінням доби меркантилізму й розглядала державу як силу, здатну свідомо формувати напрямки економічного розвитку, впливати на економічний прогрес, використовуючи інвестиційні важелі.

Генрі Чарльз Кері пропонував законодавчо, адміністративними методами регулювати розвиток галузей, що забезпечують виробництво інвестиційних товарів, зокрема стимулювати за рахунок державних коштів винахідництво в галузі створення нових машин і механізмів, розвиток науки, підготовку кадрів, розвивати державні підприємства, де впроваджувалися б у виробництво нові технології та апробовувалися технічні новинки [9, с. 178].

Вагомого значення проблемі державного регулювання інвестиційних процесів і формуванню інвестиційного середовища за умов кризового розвитку надавав Джон Мейнард Кейнс. Провідна ідея теорії Кейнса – необхідність державного регулювання капіталістичної економіки, зокрема свідомого створення макроекономічних умов для економічного зростання через формування економічних механізмів залучення капіталовкладень у національне господарство [12, с. 234].

Кейнс уперше вказував на необхідність стимулювання інвестиційного процесу. На цьому принципі він будує свою економічну програму втручання держави в економіку через стимулювання ефективного попиту [12, с. 89].

Кейнсіанські підходи найбільш чітко відбилися в теоріях Е. Хансена, Р. Харрода, Дж. Хікса, О. Домара, П. Самуельсона та ін., головним змістом яких є проблема забезпечення економічної рівноваги через регулювання державою інвестиційної активності.

Бертін Улін (1899 – 1979 рр.) довів необхідність державного інвестування для пожвавлення економіки й регулювання державою процесів і пріоритетних напрямків розвитку. Він обґрунтував також необхідність розвитку системи громадських робіт як засобу боротьби з безробіттям [1, с. 245].

На думку Веслі Мітчелла, перед державою стоїть необхідність впливу й регулювання динаміки капіталовкладень і циклів. Важелями впливу на економіку і водночас об'єктами такого впливу в нього є: економічні інститути – інвестиції, фінанси, грошовий обіг, кредит; політичні інститути; право; суспільна психологія і т. ін. [16, с. 207].

Аналіз наведених вище поглядів в опублікованих (протягом 4-х століть) працях учених-економістів показав необхідність пошуку джерел і форм їхньої концентрації для фінансового забезпечення інвестиційної діяльності. При цьому акцентувалася роль держави у створенні матеріальної бази суспільства. Зміцніла буржуазія того часу намагалася позбутися державного контролю, щоб повною мірою реалізувати приватні інтереси, тобто вже на цій стадії ми бачимо державне регулювання інвестиційної діяльності й водночас розвиток приватно-підприємницької діяльності як відносин, що регулюються галузями публічного й приватного права.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блауг Марк. Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличенко “Основи”, 2001. – 670 с.
2. Інституційна інвестологія: Навч. посібник / За заг. ред. С.К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 208 с.
3. Історія економічних учень: Підручник // Л.Я. Корнійчук, Н.О. Тараненко, А.М. Поручник та ін. / За ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Тараненко. – К.: КНЕУ, 2001. – 564 с.
4. Теорії інвестицій: Навч. посібник // Татаренко Н.О., Поручник А.М. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.
5. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. I – III. – М.: Наука, 1993. – 297с.
6. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. I – III. – М.: Наука, 1993. – 297с.;
7. Антология экономической классики: В 2 т. / Сост. И.А. Столяров. – М.: МП “Эконом”, “Ключ”. – 1994 – 670 с.
8. Дж. С. Милль. Основы политической экономии. – М.: Прогресс, 1980. – 436 с.

9. История экономических учений // Жид Ш., Рист Ш. – М.: Экономка, 1995. – 543 с.
10. Кене Ф. Фермеры: Избранные экономические произведения. – М.: Из-во социально-экон. лит., 1960. – 567 с.
11. Киреев А.П. Международная экономика: В 2 ч. – М.: Международные отношения, 1997. – 448 с.
12. Классики кейнсианства: В 2 т. – М.: Наука, 1991. – 768 с.
13. Ленин В.И. Полное собрание сочинений – М.: Политиздат, 1974.–Т.31. – 672 с.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Москва, Госуд. изд-во полит. литературы, 1960. – Т. 23. – 907 с.
15. Маршалл А. Принципы политической экономии: В 2х ч. – М.: Прогресс, 1985. – Ч.1. – 468 с.
16. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка. – М., 1930. – 395 с.
17. Рикардо Давид. Сочинения. – М., 1955. – Т. 1. – 345 с.
18. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогового обложения. – М., 1955. – 360 с.
19. Родбертус-Ягцов К. К познанию положения нашего народного хозяйства // Теория ценности. – Л., 1924. – 365 с.
20. Сисмонди С. Новые начала политической экономии. – М., 1937.– Т.1. – 376 с.
21. Торстен Веблен. Теория праздного класса: М., 1984. – 479 с.
22. Тюрго А. Избранные экономические произведения. – М., 1961. – 335 с.
23. Харрод Р. К теории экономической динамики/ Пер. с англ. – М.: Экономика, 1996. – 398 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрах Віталій Михайлович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри правознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми правового регулювання функціонування фінансової системи держави.